

З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 336.11(09)477

С. ГОЛУБКА,
кандидат економічних наук

М. БАЛУДЯНСЬКИЙ — РЕФОРМАТОР І ТЕОРЕТИК ОСНОВНИХ ЗАСАД ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Проаналізовано творчий шлях та наукову спадщину визначного українського економіста-фінансиста М. Балудянського, його внесок у теорію та практику світового фінансовознавства. Коротко висвітлено основні напрями його наукової, педагогічної та реформаторської діяльності, а також їх практичне значення.

Серед славних представників українського народу, що зробили вагомий внесок у світову науку, почесне місце займає перший український професійний економіст-фінансист, науковець, педагог і реформатор Михайло Андрійович Балудянський¹. Він народився 26 вересня 1769 р. на Закарпатті в с. Вишня Ольшава (тепер Свидницький округ, Словаччина). Документи засвідчують, що рід Балудянських походить з Галичини, а саме із с. Балутянка, розташованого з північного боку Карпатського хребта.

Серед чотирьох дітей саме на Михайла батько покладав особливі надії, тому дав майбутньому вченому перші основи знань про світ, уроки латини, підготував його для вступу до гімназії. З 8 років Михайло навчався у столичній гімназії Земплинського комітату, після закінчення якої його, як кращого учня, було рекомендовано на філософський факультет Королівської академії правознавства у м. Кошице, з призначенням йому королівської стипендії. М. Балудянський закінчив академію на “відмінно”, а потім за 2 роки пройшов чотирирічний курс юридичного факультету у Віденському університеті². До речі, там М. Балудянський теж був серед кращих студентів і отримував персональну стипендію. На нього звернув увагу професор Віденського університету Й. Зонненфельс, який опікувався стипендіатами. Широку популярність він здобув завдяки своїй книзі “Початкові основи поліції, торгової і фінансової науки”, яка витримала 8 видань (1-ше з’явилося у Відні у 1776 р., а 8-ме — там же у 1819–1822 рр.). У багатьох країнах ця книга була загальноновизнаним посібником для вивчення політичних наук³.

У групі, де навчався М. Балудянський, Й. Зонненфельс викладав політичні науки та фінанси. Професор завжди всебічно підтримував свого улюбленця. Прогресивні ідеї Й. Зонненфельса припали до душі допитливому студентові й дуже

¹ Див.: Г о л у б к а С. “Економічна система” М. А. Балудянського. Монографія. Львів, “Світ”, 1998, 229 с.

² Див.: К о с а ч е в с к а я Е. М. Михаил Андреевич Балугьянский и Петербургский университет первой четверти XIX века. Ленинград, 1971, с. 29.

³ Див.: Б р о к г а у з Ф. А., Е ф р о н И. А. Энциклопедический словарь. Т. 12. СПб., 1894, с. 667.

знадобилися майбутньому вченому, зокрема, при розробках проектів у сфері фінансів та державних перетворень для Російської імперії. Ці ідеї М. Балудянський використовував згодом і в лекційних курсах, які формували прогресивні погляди столичних студентів та декабристів, адже більшість з них відвідували лекції знаного у Санкт-Петербурзі професора. До речі, М. Балудянський теж був у списках декабристів⁴.

Володіння Балудянським багатьма класичними та сучасними європейськими мовами (латинською, угорською, румунською, грецькою, німецькою, французькою, англійською, італійською, російською, словацькою та українською) дозволяло йому вивчати твори Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтера, Ж. Руссо, К. Гельвеція та інших мислителів, які формували його світогляд та закладали прогресивні ідеї.

У другій половині XVIII ст. економічний та культурно-просвітницький рух широко охопив ряд країн Європи. Відкривалися нові навчальні заклади, серед яких Велико-Варадинська греко-католицька академія в Угорщині, заснована у 1789 р. грамотою австрійської імператриці Марії-Терезії⁵. З цим закладом пов'язана діяльність М. Балудянського після закінчення Віденського університету. Коли був проголошений конкурс на заміщення вакантних посад, він, тоді ще студент Віденського університету, відразу подав заявку та успішно склав іспити. 17 серпня 1789 р. двадцятирічний М. Балудянський був обраний і затверджений викладачем кафедри політичних наук, комерції та діловодства, а вже 30 серпня прочитав вступну лекцію, присвячену основам теорії та техніки державного права. В академії він викладав також поліцейське право, фінанси і комерцію.

За прогресивність поглядів, участь у політичних гуртках і власну науково-педагогічну концепцію М. Балудянського звинуватили в тому, що він викладає вчення, яке ніби “зневажає закони Батьківщини і християнської релігії”. У свою чергу, це вплинуло на його кар'єру в Угорщині. Враховуючи ситуацію, М. Балудянський намагався відійти від політичного життя та поринути в науку (він підготував і склав докторські іспити у Пештському університеті, там же у 1796 р. опублікував і захистив у докторському диспуті тези з “усіх правових і політичних наук”).

Одночасно вчений підготував латинською мовою дисертацію “Про зерносховища (засіки, склади, магазини)”, яку опублікував і захистив 13 вересня 1797 р. Тема дисертації була обрана не випадково, оскільки наприкінці XVIII ст. в Австрії набули популярності зерносховища, які створювалися з метою формування запасів хліба на випадок голоду чи іншого лиха. У Галичині сховища такого зразка називали шпіхлірами; свого часу їх вивчав І. Франко⁶.

Захист М. Балудянським докторської дисертації підвищив авторитет науковця. Після присвоєння йому звання професора вчений перейшов до Пештського університету. У 1798 р. його обрали членом Трансільванського філологічного

⁴ Див.: М и р о н е н к о С. В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. М., 1989, с. 109.

⁵ Див.: Державний архів Закарпатської області у м. Берегове. Управління Мукачівської греко-католицької єпархії у м. Мукачеве, ф. № 151, оп. 1, с. 189.

⁶ Див.: Ф р а н к о І. Громадські шпіхліри і шпіхліровий фонд у Галичині 1784–1844. Т. 44, кн. 2. К., 1985.

товариства, у 1800 р. М. Балудянський став заступником, а з 1802 р. — деканом юридичного факультету Пештського університету.

Відлуння подій у Західній Європі кінця XVIII — початку XIX ст. докотилося й до Санкт-Петербурга. Необхідність радикальних реформ була очевидною. Уряд вже вкотре звернувся по допомогу до Європи. Проте царизм робив ставку не на Німеччину, як це було раніше, а на слов'ян. Значна роль у такій переорієнтації інтересів Росії належала І. Орлаю, який запропонував імператорові взяти на роботу своїх земляків — колишніх товаришів по навчанню у Відні. У той час І. Орлай служив придворним лікарем у Санкт-Петербурзі, а до того, як обрати медичну кар'єру, він здобував освіту в Олександрівській семінарії разом з М. Сперанським — головним реформатором Росії початку XIX ст.⁷ Він мав офіційний документ для запрошення здібних професорів і вчителів — слов'ян та карпатосів.

Отже, у 1803 р. царський уряд запросив М. Балудянського та його земляків (П. Лодія і В. Кукольника) на викладацьку роботу в Педагогічний інститут у Санкт-Петербурзі, де вже з лютого 1804 р. він почав читати лекції з юридичних наук, політекономії та дипломатії. Крім науково-викладацької роботи, він виконував і роль державного чиновника. Його як всебічно освічену людину 3 червня 1804 р. взяли редактором у комісію, що складала закони при Державному комітеті з економіки, де він читав два рази на тиждень публічний курс лекцій з економіки та фінансів для державних чиновників. Багатий педагогічний досвід і знайомство з європейською системою освіти дозволили М. Балудянському енергійно долучитися до педагогічного процесу в Росії і внести чимало нового у розвиток суспільних наук. “Ідеї А. Сміта, які пропагував М. А. Балудянський через декабристів і студентів-українців, що навчались у вузах Петербурга, проникали і в Наддніпрянську Україну. Свідченням цьому може бути “Руська правда” П. І. Пестеля”⁸. Останній був знайомий з працями М. Балудянського, оскільки той “задавав тон у викладанні політичної економії”⁹.

У Педагогічному інституті М. Балудянський особливо виокремлював вчення фізіократів і теорію А. Сміта. Але оригінальність його лекцій полягала в тому, що він звертав увагу саме на ті їх пункти і твердження, які відповідали завданням економічного перетворення країни і могли бути використані на практиці для розвитку Російської імперії. Слухачами науковця стали К. Арсен'єв, В. Куніцин, П. Плетньов та інші — у майбутньому його ідейні послідовники, “цвіт” російської інтелігенції.

Про його широку ерудицію та знання справ у країнах Європи свідчить хоча б той факт, що у 1808 р. у Педінституті вперше було прийнято рішення відрядити на стажування за кордон 12 студентів, серед яких були учні М. Балудянського. Для цієї поїздки він склав спеціальну програму, накресливши конкретні дії студентів у кожній з відвідуваних країн. Тим самим його вихованці стали посередниками між учителем і діячами світової науки та культури. Через студентів

⁷ Див.: Корф М. Жизнь графа Сперанского. Т. 1. СПб., 1861, с. 191–192.

⁸ З л у п к о С. М. Адам Сміт і розвиток прогресивної економічної науки на Україні. “Економіка Радянської України” № 12, 1990, с. 42.

⁹ Див.: История русской экономической мысли. М., 1965, с. 106.

не тільки велося листування, але й здійснювався обмін літературою, з якої М. Балудянський черпав інформацію про події, що відбувалися за кордоном.

Така обізнаність дозволяла вченому створювати прогресивні проекти фінансової, економічної та інших реформ, адже викладання в інституті становило лише частину його великої академічної та державницької діяльності. Крім того, з 4 грудня 1809 р. по 1 травня 1813 р. М. Балудянський був членом Урядового комітету, який діяв при Педагогічному інституті для інспектування державних чиновників. Це виявилось своєрідною переатестацією службовців, для яких учений розробив спеціальну програму, читав лекції та приймав у них іспити.

Скрутне фінансове становище Російської імперії, викликане, насамперед, війною з Персією (1804–1813), Туреччиною (1806–1812), Швецією (1808–1809) і Австрією (1809), вимагало від уряду термінових дій. Першочергові завдання із стабілізації покладалися на фінансове відомство. Міністр фінансів Д. Гур'єв доручив М. Балудянському скласти проект реорганізації російських фінансів. Науковець, як зазначає А. Фатеев, “виконав свою роботу на основі того політико-економічного знання, з яким він приїхав у Росію”¹⁰.

Праця була дуже високо оцінена, а це, у свою чергу, сприяло подальшій кар'єрі М. Балудянського (Д. Гур'єв зарахував його до своєї канцелярії, зберігаючи за ним усі попередні посади). М. Балудянський був одним з розробників фінансового плану 1810 р., про що свідчив його підпис під документом. Завдяки сприянню Д. Гур'єва М. Балудянський 1 лютого 1812 р. був обраний членом одного з відділень Міністерства фінансів.

Після війни 1812 р. фінансове господарство Росії перебувало у кризовому стані. “Засланий М. Сперанський томився в Сибіру. Хто міг запропонувати новий план для подолання грізної кризи? Тільки М. Балудянський. Але цього разу детальний план, розроблений ним, був поданий імператору за підписом графа Д. Гур'єва, міністра фінансів”¹¹.

Господарська розруха та фінансова криза спричинили виступи дворянської опозиції. Ширшого розмаху набували масові виступи селян, що змусило уряд готуватися до реформи. Підготовчі роботи було доручено М. Балудянському, який, “крім огляду стану селян у Західній Європі, склав звіт про чинні у Росії постанови з селянського питання і був тією особою, якій належать основні ідеї програми реформи”¹². У результаті запропонованих перетворень селяни отримали б ті самі права, що мали селяни Англії або Австрії. У численних проєктах і записках учений завжди використовував досвід парламентських закладів Англії, республіканських кодексів Франції, а також практику Пруссії та Австрії.

З 20 квітня 1813 р. по 1 липня 1817 р. на запрошення імператриці Марії Федорівни М. Балудянський читав для братів імператора Миколи та Михайла курс правознавства і політичної економії¹³. У майбутньому це сприяло державній кар'єрі вченого (незадовго до того, як він залишив університет, Микола зійшов на престол Російської імперії).

¹⁰ Див.: Фатеев А. Н. Академическая и государственная деятельность М. А. Балудянского в России. Ужгород, 1931, с. 21.

¹¹ Див.: там же, с. 39.

¹² Див.: Валлотон А. Александр І. М., 1991, с. 302.

¹³ Див.: Семейная библиотека. Кн. 1. Л., 1855, с. 320.

Активна участь М. Балудянського у розробці фінансового плану 1810 р. і його авторство у плані 1816 р. (удосконаленому і розширеному) є безумовними. Коли йдеться про фінансовий план 1810 р., М. Корф стверджує: “Професор М. Балудянський написав докладну записку французькою мовою, яку М. Сперанський переробив і доповнив. Цей фінансовий план був затверджений”¹⁴. Водночас було створено Комісію з погашення боргів, першим директором якої призначено М. Балудянського, тобто саме він і очолив реалізацію фінансового плану.

Записка від 22 листопада 1816 р., яку М. Балудянський адресував міністрові фінансів Д. Гур’єву, свідчить про величезну роботу, проведену вченим. Дослівно вона відтворена біографом Михайла Андрійовича П. Барановим. Наведемо основні її пункти, ті, що стосуються, зокрема, фінансово-економічних напрямів.

I. У Комісії складання законів: у сфері публічного права і законів поліцейських; у сфері законоположень фінансових.

II. У Міністерстві фінансів найбільшу увагу привертають: проект реорганізації міністерства; проект сільських законів; детальна теоретична праця у 8 томах з політичної економії; проект різних фінансових заходів, що з деякими змінами були прийняті у 1810 р.; записки про фінансове управління в найбільших країнах Європи; 3 доповідні записки про фінансову адміністрацію з часів Петра I і до 1812 р.; записка для імператора 1814 р. з викладом нового фінансового плану; проект утворення кредитних закладів і банків тощо¹⁵.

В архіві Санкт-Петербурзького університету виявлено декілька праць ученого, що підтверджують авторство М. Балудянського стосовно пункта “Про фінансову адміністрацію з часів Петра I і до 1812 року” з додатками у вигляді таблиць про доходи і витрати під час царювання імператора Олександра I¹⁶.

23 грудня 1816 р. Педагогічний інститут було перейменовано на Головний педагогічний інститут, а 8 березня 1817 р. професора М. Балудянського затвердили деканом його філософсько-юридичного факультету.

М. Балудянський одним із перших, ще до повстання декабристів, виступав за надання селянам особистої свободи і громадянських прав, а також за наділення їх землею з правом успадкування. Про це свідчать його праці, опубліковані у “Статистичному журналі” за 1806–1808 рр., а також конспекти лекцій К. Арсенєва й авторський конспект¹⁷. Він був одним з натхненників декабристів, які відвідували лекції та вивчали праці видатних учених спочатку Головного педагогічного інституту, а потім університету, зокрема “Національне багатство” М. Балудянського. Отже, коли йдеться про роль декабристського руху в розвитку економічної думки України, не можна забувати про М. Балудянського. 8 лютого 1819 р. Головний педагогічний інститут було перейменовано на університет, а 26 березня М. Балудянського знову обрали деканом філософсько-юридичного факультету. 27 жовтня 1819 р. він став першим ректором

¹⁴ Див.: Михаил Сперанский (<http://www.peoples.ru/state/minister/russia/speransky>).

¹⁵ Див.: Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. Т. 2. СПб., 1891, с. 6.

¹⁶ Див.: Баранов П. М. А. Балугьянский (1769–1847). Биографический очерк. СПб., 1882, с. 14.

¹⁷ Див.: Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина (Санкт-Петербург). Отдел рукописей, ф. 637, ед. хр. № 69, д. 21; Государственный исторический музей г. Москвы. Отдел письменных источников, ф. 342, д. 97; Архив музея Санкт-Петербургского университета, ф. Person М. Балудянского.

Санкт-Петербурзького університету, а місце декана філософсько-юридичного факультету зайняв його земляк П. Лодій¹⁸. Сучасники і біографи М. Балудянського стверджували, що “кожний студент вільно, без перешкод і відкрито” міг звернутися до ректора за підтримкою і навіть матеріальною допомогою. На жаль, політична ситуація, що виникла в Благородному пансіоні, який діяв при університеті, змусили М. Балудянського подати у відставку. Проте знання вченого були затребувані на державній службі. Він продовжував працювати в уряді, зокрема, виконував деякі дипломатичні доручення, був арбітром від Росії у розв’язанні суперечок між Англією та Америкою, вів дипломатичне листування між імператорською канцелярією та Китаєм, а також з китайськими вченими.

Незабаром Микола І доручив М. Сперанському разом з М. Балудянським виконати кодифікаційні роботи російського законодавства, за успішне проведення яких останній був удостоєний державних нагород, а 4 квітня 1826 р. призначений начальником II відділення у складі новоствореної Імператорської канцелярії (загальне керівництво Микола І доручив М. Сперанському¹⁹). Усіх професорів, своїх колишніх учнів, звільнених з університету, М. Балудянський взяв до себе у відділення. Робота у II відділенні була пов’язана переважно з підготовкою повного Зведення законів Російської імперії. Після виконання кодифікаційних робіт і видання першого в Росії Зведення законів імператор відзначив провідного вченого грошовою винагородою і дипломом про присвоєння йому та його сім’ї дворянського звання, з римською цифрою XV на гербі, яка свідчила про заслуги у створенні 15-томного Зведення законів²⁰. При II відділенні розпочалася підготовка юридичних кадрів. Відповідальним за неї було призначено М. Балудянського, який у 1828 р. розробив навчальний план і склав програму трирічного навчання російських юристів у Росії та за кордоном. Це було вперше в історії російської юридичної науки²¹. Михайло Андрійович направляв на стажування студентів-юристів до Німеччини, Англії, Франції та Чехії. Він постійно турбувався про підлеглих. Тепло згадують про нього його сучасники, які працювали у II відділенні. Канцелярський писар Г. Олександров наголошував: “Глибоку любов викликав до себе... перший із співробітників М. Сперанського М. А. Балудянський,... до нього ми всі, службовці, ставилися, як діти до батька,.. і були почуті”²².

У 1833 р. Комітет з наведення порядку в навчальних закладах доручив професорам В. Шнейдеру, Є. Врангелю, Р. Штекгардту та ін., під безпосереднім керівництвом М. Балудянського, укласти підручник з природного права. Але не обійшлося і без заздрісників, які всіляко намагалися зашкодити авторитетові вченого. П. Баранов зазначає, що коли головний управляючий II відділенням спробував переконати імператора усунути М. Балудянського від справ, Микола І відповів: “Дозвольте, графе, мені і Михайлові Андрійовичу залишитися на своїх місцях до нашої смерті”²³. Це ще раз підкреслює, що роль М. А. Балудянського, най-

¹⁸ Див.: 1819–1969. История Ленинградского университета: Очерки. Л., 1969, с. 20.

¹⁹ Див.: Томсинов В. А. Светило российской бюрократии: исторический портрет М. М. Сперанского. М., 1991, с. 319.

²⁰ Див.: Баранов П. Знач. праця, с. 32.

²¹ Див.: Косачевская Е. М. Знач. праця, с. 151.

²² Див.: там же, с. 268.

²³ Див.: Баранов П. Знач. праця, с. 32.

ближчого співробітника реформатора М. Сперанського, у розвитку Російської імперії є надзвичайно великою.

Дочка М. Балудянського М. Медем писала, що “Михайла Михайловича (Сперанського. — С. Г.) не можна уявити собі без Михайла Андрійовича. Михайло Михайлович міг і був прекрасною людиною і державним діячем у Росії, а Михайло Андрійович міг бути таким самим і в інших країнах”²⁴, зокрема в Україні.

Наукова спадщина М. Балудянського дозволяє нам бачити його не тільки теоретиком основних засад економіки, вихованого на європейських цінностях тогочасності, але й практиком, ідеї та концепції якого дістали підтвердження у процесі державних перетворень у Російській імперії. У нього багато послідовників, що дає підстави говорити про його школу, а це — одне з головних досягнень будь-якого науковця. Крім того, дослідження його фінансово-економічних поглядів є об’єктивно необхідним, оскільки вони, з одного боку, демонструють органічну єдність українського вченого з європейською демократичною думкою, а з іншого — показують, що його спадщина, присвячена переважно ринковим проблемам, не втратила своєї актуальності і є вагомим внеском в українську та світову історію економічної теорії.

Стаття надійшла до редакції 29 грудня 2011 р.

---

²⁴ Див.: М е д е м М. М. Мои воспоминания об отце моем М. А. Балудянском. Русский архив. Т. 3. 1985, с. 430—431.